

Kazak Dilinde Terim Yapma Prensipleri Üzerine

Mehmet KAHRAMAN

Doç. Dr., Tuzla Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Türkoloji Bölümü
m.kahraman60@hotmail.com

Öz

Bu çalışmada Kazak dili terim yapma prensiplerinin ortaya çıkışı, değişimi ve yenilenmesi süreci üzerinde durulmuştur. Rus yayılmacılığı karşısında bir tercih yapma şansı bırakılmayan kazak aydınlar, ilk önce milli terim yapma politikasını benimsemiştir. Ancak yaşanan siyasi sosyal olaylar aydınları devrin politik duruşuna uygun hareket etmeye zorlamıştır. Yine de Kazak milli kimliği ve milli dilini koruma ve geliştirmesi mücadelesi veren aydınlar baskı ve zulme uğramış, hatta faşistlikle suçlanıp idam edilmişlerdir.

Terim sözleri milli ve gayri milli terimler diye ayırmak doğruluğu tartışılan bir konudur. Ancak Kazak aydınları, Kazak dili, kültürü ve söz varlığı ile terimlerin politik gerekçelerle uluslararasılık kavramı bahane edilerek unutturulmaya çalışıldığı görüşündedir. Asıl hedefin Terim hazinesini Sovyet halkları için ortak Rusça kelimelerden oluşturmak olduğunu ifade etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: İlke, Terim, Terimsel Söz, Terimsel Faaliyet, Terim Bilim.

In Kazakh Language upon Principles of Making Terms

Abstract

In this study, the principle of making Kazakh language term is focused on and their appearance, changing and renewing process are researched. The Kazakh intellectuals that left no chance to make choice between Russian expansionism firstly adopted to making national term. However, social and political events forced to intellectuals behave according to political idea of period. Nevertheless, the intellectuals who make effort on Kazakh national identity and protecting national language, are pressured and behaved cruelly towards. Besides they are blamed on fascist and executed.

The words of term divide as national and non-national terms that have been discussed about truth. However, Kazakh intellectuals have general opinion about Kazakh language, culture and words treasure and terms have been forgotten by concept of internationality according to political reason. The main point, the treasure of terms constitute with general Russian words for soviet nations.

Keywords: Principle, Term, Terminological Word, Terminological Activity, Term Science

Giriş

Bu gün insanoğlunun kullanmakta olduğu haberleşme ve iletişim araçları inanılmaz hızla ulaşmış bulunuyor. Kitle iletişim araçları ve teknolojileri o kadar çeşitlenip değişmiştir ki, günümüz insanı için bilgi edinme yolları çoğalırken karmaşıklaşmış ve hatta zorlaştırmış durumdadır.

Bir dilin sözvarlığı içinde bilim, teknik, sanat, spor gibi değişik bilim dallarıyla ilgili özel kavramları karşılamak üzere kullanılan sözcükleri terimad veya terimsöz diye adlandırabiliriz. Günümüzde kavramları adlandırmak için yüzlerce binlerce yeni terimada/ terimsöze¹ ihtiyaç vardır. Kazakistan'da bir asırdan uzun bir süredir batı dillerinden gelen yeni terimleri karşılamada Kazakçalaştırma, yeni terimler yapma, birebir çeviri yapma yollarına başvurulurken kimi zorlukları aşmak için terim yapma ilkelerine/ yöntemlerine gereksinim duyulur.

'Terim, belirli bir bilim ile teknik ve sanat dallarındaki kavramı açıkça belirtip adlandıran söz ve kelime tamlamalarıdır'² . Kazakça Türkçe sözlükte: 'Termin-Latince söz, Terim-kavram. Terim sözler, terimler; ilmi terimler, bilimsel terimler' şeklinde verilmiştir³. Türkî dillerinde terim kelimesi yerine Latince 'terminus' sözünün Rusça biçimi olan 'termin' kullanılmaktadır⁴. Bu iş için Kazak dilinde atav, atama, atalım gibi kelimeler kullanılırken, Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri adlı kitabının girişinde 'Adlamalar' başlığı altında ayrıç içinde (terim) sözünü yazarak, terim sözünün tam karşılığının "adlama veya adlandırma, ad verme" olması gerektiğine de işaret etmiş olur⁵.

Terim yapma işini bir düzene koymak, yapılacak terim sözlerin anlam, yapı ve ifade yeterliği ile kavrama karşılık olması için bir dizi kurallar konulması şarttır⁶. Ulus devletlerin ortaya çıkışıyla gündeme gelen dil planlaması, belli dönemlerde, bazı ülkelerde uygulama örnekleri görülür."Dil planlaması (languageplanning) genelde dillerin değişim ve gelişim süreçlerine amaçlı ve planlı müdahale" olarak tanımlanmaktadır⁷. Kazakistan'da bu görevi Til

- 1 Terim olarak kullanılan kelimelere karşılık kullanılması gerektiğini düşündüğümüz Terimad veya terimsöz tarafımızdan teklif edilen bir addır.
- 2 Komisyon, (redaktör: T.Januzakov) Kazak TilininTüsündürme Sözdigi, (Almatı: Dayk-Press, 2008), s. 801
- 3 Kenan Koç, v.dğr., Kazakça, Türkçe Sözdik, (Türkistan: Turan basma ortalığı, 2003), s.501
- 4 Hamza Zilfikar, Terim Sorunları ve terim yapma yolları, (Ankara, TDK Yayınları, 1991), s. 20
- 5 Banguoğlu, Tahsin, Türkçenin Grameri, (7. Baskı, Ankara: TDK. Yayınları.2004).
- 6 Şerubay Kurmanbayoğlu, " Meanbayoğlu, Memlekettin Til Siyaseti jeneTerminologiyayı Kalıptastruvdın Kaidattarı,, Kazak Terminologoyası jene Til Medeniyetinin Meseleleri" adlı Respublikalık Gılmi-praktkhalık konferansiya Meteryaldarı, , (Almatı: Akademiya, 2004), s. 10-19.
- 7 Kamile İmer, Türkiye'de Dil Planlaması, Türk Dili Devrimi, (Ankara: KB. Yayını. 1998) / Wardhaugh, R. An Introductionto Sociolinguistics (secondedition) (Camb. USA:Blackwell 1997), s.44.

Komiteti (Dil Komisyonu) ve Memterminkom⁸ (Memlekettik Termin Komissiyası) yapmaktadır.

Terim yapımında kullanılacak Kazak dili söz varlığının ilk katmanı atalardan miras olarak gelen öz kelimeler, ikinci katmanı, eski dönemler için Moğol-Çin, üçüncü katmanı, İslam kültür çevresinde Arap-fars, dördüncü katman batı medeniyetinden intikal eden Rus sözlerinden oluşur⁹. Bu zikredilen söz varlığı, terim yapma ilkeleri doğrultusunda uygun biçimde kullanılarak Kazak dilinin terim hazinesinin oluşturulması hedeflenmiştir. Bu konuda araştırmalar yapan E. Emirov, Kazak gazetelerinde yayınlanan yüzlerce yazının Kazak dili terimlerinin oluşumuna büyük katkı verdiğini göstermeye çalışmıştır¹⁰.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde terim yapma işi ile meşgul olan Kazak aydınları millî dil, millî şuur ve millî terim anlayışına sahip kişilerdi. Onlar bu çalışmaları millî kimlik oluşturmanın bir parçası saymaktaydılar. Bu dönemde yayınlanan kitap ve terim sözlükleri, Kazak dilinin terim hazinesini oluşturma ve geliştirme prensiplerinin ilk örneklerinin de yayınlandığı kitaplar olmuştur. Bu kitaplarda yer alan terim sözler Kazak dilinin millî terim ilkelerine uygun ve başarılı örnekler olarak tarihteki yerini almıştır. Kazakistan'ın ilk biyoloji kitabı, Jumakan Kuderin tarafından yazılan 'Ösimdiktanuv' Bitkibilim kitabıdır¹¹. Terim üretiminde sözü edilen yöntemlerden yararlanarak yeni terimler yapanlardan biri de Sultanbek Kocanoğlu'dur. Onun 1924 yılında Taşkent'te basılan 'Esaptanuv Kuralı'nda¹², Eldes Omaroğlu'nun 1928'de Kızılorda'da basılan 'Pişindeme-Geometr¹³' kitaplarında terim yapma ilkeleri yer almıştır. Karatışkanoğlu'nun 1927 yılında yayınlanan 'Pen Sözderi'¹⁴ adlı çalışmasına bakacak olursak, bu kitap Atavlar sözlüğünden önce çıkmıştır. Yine Magcan Cumabayoğlu'nun 'Pedegogika'¹⁵ adlı kitabı ile Ahmet Baytursunoğlu'nun kaleme aldığı 'Okuv Kuralı' (Okuma yazma Aracı),(1912, 1913, 1914), 'Til Kural' (Dil Malzemesi), (1914,1915, 1923) kitapları ile yöntembilim kitabı 'Bayanşı' (1920), 'Savat Aşkış' Okuma-yazma öğretimi(1926), 'Elipbı'

⁸ Bu terim(memleket terim komisyonu) üç kelimenin ilk hecelerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Kazak dilinde bir yöntem olarak iki kelimededen çok sözden oluşan terimlerin ilk heceleri birleştirilerek yeni terimler oluşturulur.

⁹ Kaken Ahanov, (aktaran: Murat Çeritoğlu), Dilbilimin Esasları, (Ankara: TDK yayınları.2008)/Rebiga Sızdıkova, Kazak Edebi Dilinin Tarihi, (Almatı:1993), s.295.

¹⁰ Eldes Emirov Kazak Paspasözünün 1990-2000 Jıldarı Aralığında Terminologiya Kalıptastırındaki Rolü, (Almatı: 2002), s. 116.

¹¹ Jumakan Kuderin, Ösimdiktanuv, (Arap harfli basım)(Moskova: 1927) / Ösimdiktanuv, (Latin harfli basım) (Kızılorda: 1930) / J. Kuderin, Ösimdiktanuv, Kiril alfabeli basım) (Almatı: 1992) .Bu sözlük bize, Kazak halkının bir yüz yıl içinde üç alfabe değiştirmek zorunda kalışının da zor ve uzun hikâyesini bize anlatır.

¹² Sultambek Kocanoğlu, Esaptanuv Kuralı, (Taşkent: 1924).

¹³ Eldes Omaroğlu, Pişindeme (Geometri), Kızılorda:1928.

¹⁴ Nezir Karatışkanoğlu, PenSözderi, (Kızılorda: 1927).

¹⁵ Magjan Jumabayoğlu, Pedegogika, (Kızılorda 1933).

(Alfabe)(1928), ‘Til-Jumsar’ (Dil Kullanımı)(1928) eserleri, kazak dili terimlerinin temlini atan öncü çalışmalardır¹⁶.

Devrin fikir hareketlerini ateşleyen, Tatar ve Rus mekteplerinde yetişen Kazak aydınları ülkeleri, milletleri ve dilleri için kendilerini bir şeyler yapmaya mecbur hissettiler. Terim yapma işini ciddiye alan ve bu konuda fikir beyan eden yazarlar, ilk önce 1924’te Eldes Omaroğlu, 1924’ Ahmet Baytursunoğlu, 1925’te K. Jobanuv, 1927’de Pen Sözler yayımlandı, 1930’da Kazakistan terim komisyonu kuruldu, 1931’de devlet görevlilerince ilk terimsel sözlük hazırlandı, 1932’de Atavdar Sözdigi¹⁷ yayımlandı, 1935’te İ. Ağıbayoğlu tarafından Terminologiyalık Sözdik¹⁸ hazırlandı, 1935’te K. Jubanov Tarafından terim yapma prensipleri sosyalist fikre göre tekrar düzenlenerek yayımlandı¹⁹, Sosyalist anlayışla düzenlenen terim yapma prensipleri 1990’dan sonra E. Kaydarov ve Ö. Aytbayoğlu tarafından ele alınıp yeniden düzenlendi,

Terimler konusunda 1990 sonrası aydınlar arasındaki fikir ayrılıkları dikkat çeker. Sarkıt Eliscanov terim yapma işinde orta yolu bulmak amacıyla Tursunuoğlu, Kaydarov ve Aytbayoğlunun ilkelerini esas alarak yeni terim yapma ilkelerini belirlemeye çalıştığı görülür.

Terim Yapma İlkeleri Üzerine

Kazak Sovyet Cumhuriyeti kurulduktan sonra Rus merkezi hükümeti tarafından yapılan kültür planlamanın neticesi olarak 1920’de Kazak bilim ve sanat dilini geliştirip kalıplaştırma işi ele alınmıştır. Bu işi o dönemde Kazak ASSR(ACCP) Eğitim Halk Komiserliği ve ona bağlı olarak çalışan Akademik Birlik (Akademiyalık Ortalık) (Aktsentr) yönetti, bu işle ilgili doğrudan ilgilenen **Kazak Gılımı-edebî Sovyeti** kuruldu. İkincisi, 1925-1935 yılları arasında Kazak ASSR (ACCP) Eğitim Halk Komiserliği yanında kurulan Yöntem Bilimlik (Metodikalık) Büro, daha sonra bu büro ayrılarak terim işiyle ilgilenecek özel bir birim halini aldı. Terim Komisyonu Kazak edebi dilinin terimlerini yapma işiyle meşgul oldu. 1936 yılından başlayıp 1990’lara kadar Kazak edebi dilinin bilimsel terimlerini yapma, ona başkanlık etme işiyle Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (KCCP) Bakanlar kurulu(Sovyeti) yanındaki Ulusal Terminoloji Komiserliği meşgul oldu²⁰. Bu yıllar içinde Kazak edebi dilinin terimlerini yapma işine büyük ilmi kurumlar görevlendirildi. Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyet (KCCP) Bilimler Akademisinin Dil ve edebiyat Enstitüsü, BK(b) P (BK-b- P) Birlik

¹⁶ Venera Kojantaykızı. Kuzembaeva, Ultın Ulı Üstazı: UlıTulgalar Gılım iBiyografya Seria/ resimli, (Almatı:Ortalık Gılım Kitaphana, 2001), s. 90-92

¹⁷ Nezir Karatışkanoğlu, PenSözderi, (Kızılorda:192)..

¹⁸ I. Ağıbayoğlu, Terminologiyalık Sözdik, (Almatı: 1935).

¹⁹ Kudaybergen Jubanov, A. Elibaev, Kazak Dilinin Terminderi, I. Tom, Element, Ekonomika, Fizika, matematika, (Kızılorda: 1936)

²⁰ Sagıt. Beişev, Kazak TilininTerminologiyasınının Jasavdın Negizgi Presipteri Men Mindetteri, (Almatı: Halk Mugalimi, 1948), s 13-21.

Komitesi yanındaki M. E. L. S. Enstitüsünün çalışmaları dönemin terim çalışmalarına yön vermiştir.

Sovyet merkezi hükümetleri halkın eğitim ve bilim seviyesini yükseltmek için bir dizi eylem planı hazırlamış ve cumhuriyetlerdeki eğitim, bilim işlerini koordine etmek için merkez ve birlikler oluşturulmuştur. Bu bağlamda 1930 yılında, Moskova'da yapılan, halkın eğitimi konulu ikinci toplantıda, eğitim öğretim meseleleri yanında, terimleri düzenleme ve ilkelere bağlama konusu da ele alınmış, çözüm yolları araştırılmış, terim komisyonu görevlilerine terim sözlükleri çıkarma görevi verilmiştir. Böylece Kazakistan'da 1931 yılında, resmi görevlilerce ilk terimler sözlüğü 'Adlar Sözlüğü- Atavlar Sözdüğü' adıyla Kızılorda şehrinde yayınlanmıştır²¹. İkinci sözlük Terim komisyonu tarafından hazırlanan Terim bilimlik Sözlük, 1931 yılında Kızılorda yayınlanmıştır²². Bu sözlükte terimler, bilim dallarına ayrılmadan verilmiştir.

1933 yılında Kazakistan'da Terim Komisyonu kuruldu. Bu komisyon kuruluşundan itibaren Kazak terimciliğinde merkezi idare tarafından yapılan çalışmalarla terim yapma, yabancı terimleri dile kabul etme, onları kalıplaştırma prensipleri, alıntı terimlerin imlâsı bir düzene konulmuştur. Bu dönemde Komünist partinin, özellikle (KCPO)'nun belirlediği dil siyasetine uygun hareket edilmiştir. Aynı yıl (KCPO) FA'nın Teknik Terimler Komisyonu kurulmuştur. İlerleyen zaman içerisinde bu komisyon Bilim ve Teknik Terimleri Komisyonuna dönüştürülür. Sovyetler Birliği içinde yaşanan değişimin milli cumhuriyetlerde devam ettirilmesi çalışmaları sürer. Elbette bu dönemde Kazak terimciliğinde merkez tarafından hazırlanan terimleri dile kabul etme, onları yerleştirme ilkeleri yeniden düzenlenmiştir. Özellikle Rusçadan alıntı terimler hiç engelle uğramadan alınması için terim yapma ilkelerine yeni maddeler ilave edilmiş, hatta Rusça terimlerin kullanımı teşvik edilerek bütünüyle Kazak diline girmesine zemin hazırlanmıştır.

Kazak dili terimlerinden söz eden bütün aydınlar, Ahmet Baytursunoğlu²³'nin fikirleri ve eserleriyle Kazak dilinin terimleşme sürecine aktif olarak katıldığı ve ölümünden sonra da onun yolundan gidenlere önderlik ettiği fikrinde birleşirler. 1924 yılında, Kazakistan'ın eski başkenti Orunbork/Orunbor'da Haziran ayının 12-18 tarihleri arasında yapılan I. Ulusal Bilim Çalışanları Toplantısı'nda, Ahmet Baytursunoğlu'nun teklifiyle, ilk defa terim hakkında şöyle kararlar alınmıştır:

²¹ Kудайберген Жубанов ve Алихан Елибаев, Kazak Tilinin Terminderi, I. Cilt, Element, Ekonomika, Fizika, matematika, (Kızılorda: 1936).

²² Kazak Dilinin Terminderi,(Sözlük) , (Kızılorda: Kazakistan Baspası, 1936), s.7-8.

²³ Venera Kojantaykızı. Kuzembaeva, Ultın Ulı Üstazi: Ulı Tulgalar Gıımı Biyografya Seria,(resimli), (Almatı: Ortalık Gıımı Kitaphana, 2001), s. 3-9.

1. Kazakça terim sözcükler, Kazak milletinin öz dilinden alınsın. Kazakça sözcüklerden köküne ek ile yeni sözcük türetince, - ekleri memleketlik anlamı boyunca söylenen biçimiyle almak gerekir.
2. Kazağın öz diliyle yapılamayan terimler, diğer Türk halklarının dillerinden bulunsun; başka Türk dillerindeki terimler genel olarak Türk olup, yabancı dillerin tesiriyle bozulmamışsa,- öyle sözler yadırgamadan alınsın.
3. Avrupa halklarının dillerinden karışık gelen bütün dünyaya has terimler, Kazak dilinin kurallarına uydurularak bizde de terim olarak kullanılsın. Ondaki başka manası tam: birebir aynı gelen Kazak'ın öz sözcüğü varsa, genel Avrupa sözcüğü ile Kazakça sözcüğün her ikisi genel halkın tercihinin girip, hangisinin alınması konusunda ikisi yazılıp halkın seçimine bırakılsın.
4. Kazak'ın dilinden başka dillerden alınan terimler, Kazak dilinin söz edilen ses ve ahenk kurallarınca değiştirilip alınsın.
5. Kazak terimleri kontrol ederek kabul edip almak yerinde, - Kazakça bilimsel danışma kurulu, Kazak halkı için bir tane olsun. Terimler, önce bilim danışma kurulunda yer alan her bilim dalının uzmanlarından seçilen ve her bilim dalının bağımsız kurulları tarafından kontrol edilsin. Komisyonun kabul edip aldığı terimler, sözlük hazinesinde yayınlanıp halkın diline yerleştikten sonra, bilim komisyonunun görüşüne sunulsun, sonra pekiştirilip terim hazinesine alınsın²⁴.

Bu yıllarda Ahmet Baytursunoğlu'nun terim yapma ilkelerine benzer tekliflerde bulunan H. Dosmuhammedoğlu ve Eldes Omaroğlu²⁵ gibi başka yazarlar da olmuştur.

Kazakça sözlerin terimleşme ilkelerini araştıran bilgin K. Jubanov, 1925 yılı Mayıs ayında, Almatı'da Medeniyet Emekçilerinin I. Toplantısında, Kazak dilinde terim yapmanın on bir maddelik ilkelerini teklif ettiği görülür:

1. Bütün edebî dillerde çevrilmeden kalıplaşan uluslararası terimleri Kazak diline çevirmeden, öz kalıbıyla almak gerekir: Revalutsiya, soyet, teoriya, praktika, tendensiya vb.
2. Bütün edebî dillerin tecrübesiyle çevrilip alınan uluslararası terimler proymadstvo, trud, dengi, koren', stebe', mıştsı, delenie, imnojnie, terim anlamını tam vermezse veya anlamı bozacak olursa, o zaman onları(soslovie, sostav, kletka, slet vb.) Rus dilindeki kalıbıyla almak gerekir;
3. Her türlü bilim dalında bir manada kullanılacak terimleri birleştirip almak gerekir; misal, forma(felsefe, fizik), materiya (fizik, felsefe), koren'- tübir

²⁴ Kazak Bilimpazdarının Tunguş Sieji, (Orınbor, 1926)/ Kril eripterine Tüsirilip Kayta basılımu, (Almatı: Anatil, 2005.), s. 144

²⁵ Eldes Omaroğlu, Pişindeme /Geometri,(Kızılorda, 1928).

(matematika, botanik, lingüvistika), reaksiya- reaksiya (kimya, biyoloji, politika) vb.

4. Bilim dallarında her türlü mana veren terimler(manifaktura, produkt, legenda), bir bilim dalında terim olarak, diğerlerinden basit kelime olarak kullanılır. Misal, manifaktura, ekonomik gelişme açısından terim olur, ancak malzeme türünde uygun olmayabilir.

5. Uluslararası kelimeler biçiminde kalıplaşan terimler Rus dilindeki örneğiyle kabul edilmeli; (proleterya, fizika, biyologiya) vb.

6. Terimleri anlamsızlaştıracak kelime yapım yöntemlerine yönelmemeli, Kazak dilinin dilbilgisi özelliklerini de, adlandırmanın ilmî özelliklerini de tam kapsayacak terimlerin seçeneğini bulmak. misal, verilış-predoça, köpkil-mnogovgol'nik, tokıma-tekstil, teciribe-pratika, vb.

7. İzastıya, -ifikatsıya, -astıya, biçiminde unsurları (maşinizatsıya, elektrifikatsıya, ob'ektivatsıya) gelecek kelimeleri Kazak dilindeki makinalandıriv, elektriklendiriv, obe'ktlendiriv biçiminde kalıplaştırmak gerekiyor. Bunun gibi popilyarnayakiniga- popilyar kitap, absoluyutnayaveličına- absolyut şama, bircinayaideolojiya- burjazideologiya, differaltsiyal'naeuravnenie- differensialtegerme, biçiminde kısaltıp almak gerekir.

8. Kazak diline uluslararası terimlerle gelen -ist, -izm, ekleri ve re-, sin-, de-, anti-, kontr- biçiminde ekler girmiştir.

9. -avto, -aepo, -avia, gibi kısaltılan biçimleri Kazak kelimeleriyle birleşip avtoyol, aevreşana, avlasana, avtokatnas gibi yazılmalı.

10. Bazı kelimeler terim olarak kullanılırken karkömir, Karagandaudal, halkomjer, (narkomzet) gibileri kısaltıp kullanmalı.

11. Bu terimsel kullanım dışında kalan dikdatura, revalutsıya, sovet, teoriya, praktika, kontrrevalutsıya, militarizm gibi terimleri Kazak diline olduğu gibi almalıyız²⁶.

Sarkıt Eliscanov(2005), bu toplantıda teklif edilen prensipleri Prof. K. Jubanov'un 10 maddede toplayıp kabul ettiğini belirtir.

1935 yılının mayıs ayında, önce bütün Kazakistan Kültür Çalışanları Toplantısında Prof. K. Jubanov tarafından teklif edilen Kazak terimciliğinin yeni prensipleri kabul edildi.Terim yapma, yabancı dillerden yeni terimler kabul etme ve Kazak dilinin imlâsına uygun yazabilme hep bu prensiplere göre gelişti. Bundan sonra bilimsel araşmalarda Komünist Parti Liderliği tartışmasız güçlenerek terim üretimi, terimsel sözlük yayıncılığı, bilim

²⁶ Kудайберген Jubанov, Prensipiterminologii Kazahskogo Litaratürmogo Yazıka, primenyaim Gosudarstvennoy terminologičeckoy Komissiiy, (Almatı, 1935).

terimleri yapma ve geliştirme konusunda dönemin ideolojisine istediği terimler yapma devri başlamış oldu.

Memleket terim komisyonu tarafından hazırlanan 'Kazak Dilinin Terimleri' adlı sözlükte terimler hakkında geniş bilgiler verilir. Buna misal olarak Kazak Edebiyat Dilinin Terimbilimi Yönünde, başlıklı " Memleket Terim Komisyonunun toplantısında (Medeniyet Jumuskerlerinin Siezi) kabul edilip onaylanan ilkeler şunlar:

1. Bir memlekettin dilinden diğer memleketin diline çevrilmeyen edebiyat dilinde olduğu gibi yazılıp, söylenip giren revolutsiya, sovet, teoriya, praktika, tendensiya, konkret, gibi terimler çevrilmeden özşekiliyle alınsın.
2. Edebiyat dilinde her memleketin kendi diline çevrilip alınacak uluslararası terimler, misal, öndiris, enbek, akşa, tübir, sabak, bulşık et, bölüv, köbeytöv gibi Kazak diline çevrilip alınsın. Bazı çevrilip alınacak terimin Kazak dilinde ekvivalenti bulunmasa veya Kazakçaya çevrildiğinde anlamsız olsa, ya da tam ters kavramı verecek olsa, bu gibi durumlarda Rusça kelimeler alınsın.(soslovie, sostav, kletka, slet vb.)
3. Çeşitli bilim dallarında terimler bir manada kullanılacak veya mana yönünden bir birine yakın, aynı biçimde ilişkisi olan terimler bu manalarında aynı biçimde alınsın. Misal, Forma, meteriya(felsefe ile fizikte), tübir (matematikte, bitkibilimde, dilbilimde), morfologiya (bitkibilim, dilbilimde), reaksiya(kimyada, biyolojide), ekskursiya(fiyolojide, eğitimbilimde).
4. Tek sözle söylenen, ancak çeşitli yerlerde, çeşitli manalarda kullanılan, manufaktura (iktisatda ve kumaş manasında), produkt(üretim, ürünü, yiyecek içecek manasında) gibi birçok terim olarak alınsın da, kalanların da Kazak diline çevrilsin (misal, manifaktura, iktisadın gelişme devri manasında terim, kumaş manasında terim değil).
5. Uluslararası terimler Rus'un edebî dilinde yazıldığı gibi alınsın, Kazak dilinde olmayan bazı sesler kazak harfleriyle yazılsın; forma- porma, kimyagımya, revolutsiya- revalutsiya gibi.
6. Kazak diline çevrilip alınan terimlerin ilmi manası tam veriyor olması, Kazak dilinin dilbilgisi kurallarına uygun gelmeyecek olması, Kazak dilinin ruhuna yabancı, yapma kaynağı (gözü) yönü ayrıca gözetilsin, misal berilis-peredaça, tokıma- tekstil', köpkil- mnogugol'nik, iscüzi- praktika gibi.
7. İsim ve isimleşen fiil biçimlerindeki uluslararası terimler bu şekilde alınsın. Şimdi -zatsiya ve -atsiya ekleri ile gelen maşinizatsiya, elektrizatsiya, obe'ektivizatsiya gibi kelimelerin köküne Kazak ekleri eklenip alınsın, misal: (...elektrizatsiyalav değil), ob'ektivdendirüv. Uluslararası terimler Kazakçada niteleyen/belirten sıfat olup kullanışta kısaltılıp, -skiy, -niy, ekleri kullanılmasın, popüler kitap, differetsiyal tengerme, -skiy eki eklenip 'k' sesi 's'ye dönüşen sıfatlar Kazakçasıyla alınsın: elektrşam, fizik,

coğrafya vb. izolirovat' maşinizirovat' gibi fiil biçimi Kazak diline böyle çevrilsin: cins isimle sıfat biçiminde alınıp, sonra Kazak fiil yapım ekleri eklensin; Rus dilinde fiil biçimiyle sadece kullanılacak isim biçiminde söylenmeyecek veya isim manasıyla dışarıdan gelen terimler, basit söz olarak yapıya uygun çevrilsin: ignorirovat', regülirovat', regairovat', cagrapta vb.

8. Terim sırasında uluslararası terimler de uşraytın, ancak Kazak dili ekleri onlara eşdeğer olmayan ön ekler(affister): -ist, -izm, vb., son ekler(suffiskter); re-, cın-, sub-, anti-, kontr- vb. prefiskter(ön ekler)de alınsın.

9. Terimlerde başka söze dönüşüp varsa, eklenen biçimleri Kazak sözlerine de düzenli biçimde eklenip alınsın: avto, azro, vb. avtojol, azrokatnas, aviaşana gibi.

10. Ekim devrimiyle başlayıp Rus diline giren düzenli birleşik sözleri devrimin başarısı diye düşünüp, Kazak dilini zenginleştirmede bu başarı kullanılsın. Kazak dilinde düzenlemede zorluk olan politekonomiya, avatkom vb. terimler yapılsın. Ancak birleştirilip düzenleme işinde zorlanılan terimler birleştirmede, zorlanıldığında Kazak edebiyat dilinin kuralına, güzelliğine uydurulup alınsın. Memleket Terim Komisyonu'nun kabul ettiği yeni sözler kullanıma açılsın.

11. Önceki terimlerin hepsi yeniden gözden geçirilip ters mana vermeyecekleri sadece bu şekilde bırakılsın. Diktatura, revalutsiya, sovet, teoriya, praktika, kontrevalutsiya, militarizm, gibi önceden Kazakçaya çevrilmeyip sadece alınıp kullanılan terimler bu uluslararası şekliyle Kazak diline girsin²⁷.

Bu yeni dönemde yapılan işlerin en önemlisi, terim yapma işinin ilkelere bağlanmış olması ve terim yapmanın kuramsal meseleleri de araştırılmış, bilimsel verilerin kavramsal alandan sözcük düzeyine indirilip karşılıklarının bulunması, bulunan karşılıkların yeterli yetersizliğinin tartışılması, değerlendirilmesiyle oluşan bilimsel ortam, terimciliğe olumlu katkılar sağlamıştır.

İ. Aytbayoğlu tarafında 1935 yılında çıkarılan Terim bilimsel sözlük (Terminologiyalık Sözdik), komisyon değil, bir yazar tarafından çıkarılan ilk terimsel sözlük olması önemsenmelidir. 1936 yılında yayınlanan Kazak Dilinin Terimleri adlı çalışma, resmi olarak devlet tarafından yürütülen çaba sonucu yayınlanmıştır. Bu sözlüğün başında, terimleri kullanma ve terim yapma prensiplerine yer verildiği görülür²⁸. Giriş kısmında yukarıda yazdığımız 11 maddelik prensipler yer alır. Bu sözlük yine Kazak dilinde ilk

²⁷ Kudaybergen Jubanov, PrensipiterminologiiKazahskogo Litaratürnogo Yazıka, primenyaiye Gosudarstvennoy terminologičeckoy Komissiyey, (Almatı: 1935).

²⁸ Şerubay Kurmanbayoğlu, Kazak Leksikasının Terimdenivi Meselesi, (Almatı: Galım, 1998) s.154-155

defa terimleri bilim ve sanat dallarına ayırarak vermiştir. Erbol Ebdiresilov, bu sözlükte bulunan terimleri şu biçimde tasnif etmiştir:

1. Kazak diline çevrilip alınan terimle;
2. Kazak diline çevrilmeden alınan terimler;
3. Terim gibi verilen eski (eskergen) kelimeler;
4. Yanlış çevrilen terimler; diye sıralamıştır²⁹

T. Jürgenov, 1933-1937 yılları arasında (KCCP) halk aydınlatma komiseri olduktan sonra, kendi yazmış olduğu yazılarında Rus dilindeki tema-takrip, stoimast-kün, tip-keyipker, yıdasnik-ekpin, aktiv -belsendi gibi kelimeleri Kazak diline çevirip almaya gerek olmadığını savunur³⁰. Ayrıca (halkaralıklaşan) uluslararası kullanımı olan Rus terimlerinin de tartışmasız kabul edilmesi yönünde bir gidiş olduğunu, hâlâ eski dönemin takipçisi, muhaliflerin bundan vazgeçmesi gerektiğini vurgular. Bu arada halk arasında milliyetçi, zengin, Alaşordacı gibi sıfatlarla anılan kişilere karşı, Bolşevik yönetim tarafından yürütülen mücadele sonunda, hiçbir muhalif ses bırakılmamıştır. Böylece parti edebiyatı gibi, parti terimleri ve terimciliği döneminin temelleri de atılmış olur. Milli dillerin gelişerek ortak bir dile, bilim, sanat diline dönüşmesine izin vermeyen Sovyet hükümeti, halkların milliyetsizleştirilmesine yönelmiş, buna karşı çıkanları da değişik baskı yöntemleriyle sindirmeye yönelmiştir.

1937-1938 yıllarında, asrın ilk çeyreğinde yetişen aydınların tasfiyesi gerçekleştirilmiştir. Özellikle bu yıllar, 1930 öncesi yapılan terimlerin ve terimcilikte tutulan yolun yanlışlığının anlatılması, yeni tutulan yolun doğruluğunun ispatlanması çalışmalarıyla geçmiştir.

1940- 1950 yılları arasında Sovyet toplumunun dikkati II. Dünya Savaşına çevrilmiş, bu sürede birlik ülkelerinin toplumları arasında bir kenetlenme, birlik olma bilinci pekiştirilmiş, ardından da savaşın açtığı yaraların sarılması süreci yaşanmıştır. Bu yıllarda dil ve terimcilik öncelikli konu olmaktan çıkmıştır.

Sovyet dönemi terim yapma işine, farklı gözle bakabilen kişiler de yok değildir. M. O. Evezov'un 1951'de yazdığı makalede, Kazak uzmanların bilimsel çalışmalarını kendi dilleri yerine Rusça yazmalarının yanlış olduğunu dile getirir³¹. Ancak bu ve benzeri fikirler öz dilini kullanma ve

²⁹ Erbol Ebdiresilov, Kazak Terminografyasının Cüyesi, (Astana: IS-servis JŞS, 2005), s.175-176 / Şerubay Kurmanbayoğlu, Kazak Leksikasının Termindenivi, (Almatı: Galım, 1998), s.158

³⁰ Turgunbay Jürgenov'un günlük dilde var olan pek çok Kazakça kelimenin yerine Rusçasını kullanması ve Rus dilinin etkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Yukarıda Rusça kelimelerin Kazakçaları tarafımızdan konulma gereği duyulmuştur.

³¹ Muhtar Evezov, GılımTili, (Muhtar Abay Jurnalı, sayı 7, 1918. 4-7.ss.) Terminologiya Meseleleri II cilt, (Astana: IC-servis JŞS, 2006), s.10-16

terim üretiminde fazla karşılık bulamaz. Birlik ülkelerinde ve Kazakistan'da toplum hayatını ilgilendiren konularda bütün araştırma ve incelemeler Rus diliyle şekillendiği için, milli dillere geniş manada katkı sağlayamamıştır. Hatta Rus dilinin etkisi daha da artarak Kazak dilinin söz varlığı ve terimler hazinesine olumsuz etki etmeye başlamıştır.

1950- 1960 yılları arasında terim meselesine büyük önem verilmiş, bu yıllarda bilim ve tekniğin bütün dallarına ait çok sayıda terim sözlükleri çıkarılmıştır. Dünyadaki bilimsel ilerlemelere uygun, yaşanan değişim süreci, uzay bilimi ve uzay yolculuğu gibi insanlığı şaşırtan daha önceleri öngörülemeyen ilginç sonuçlara ulaşmış ve terimciliğe yeni uğraşı alanları yaratmıştır. Bu bağlamda Rus terimciliği yeni ve iddialı bir bilim dalı çalışmalarının kavramlarını oluşturarak kendi terimlerini de yaratmıştır. Acaba bu bilim dalının bilimsel verilerinin ne kadarı Kazak bilim hayatına aktarılabilmıştır?

Kazak aydınları arasında 1990 öncesi dönemde kullanılan terim yapım ilkeleri Sovyetler ideolojisini kabul ettirmek amacıyla yapıldığı görüşü hâkimdir. Ancak akademisyen E. Kaydarov'un yeni terim yapma prensipleri, Kazak dilinin yeni dönem terim yapma yönünü, şeklini ve yapısını belirlemiş durumdadır. Bu ilkelerin 1930 öncesiyle sonrası yaşanan terimsel tecrübeleri birleştiren özellikler içerdiği de dikkatlerden kaçmaz. Bu prensipleri görelim:

1. Bağımsız Kazakistan bu günkü durumunda Millî dilin temel direğinin biri terminolojisi etrafı geliştirmenin, tasnif etmenin, kalıplaştırmanın ilk şartlarından biri onu ulusça korumak,
2. Kazak dili terminolojisinin iyi geleneklerinden biri, devam eden gelişen hayatın büyük beğenisine uygun, ortaya çıkan kitle iletişiminin hızını millî dil için yararlı ve gerekli yönlerinden faydalanmak,
3. Bilim dallarına ait (ilmi, tekniklik, doğal, toplumsal, siyasi-toplumsal) terimler ile adlandırmaları yeniden yapmada, değiştirmede, yenilenmede en önce Kazak dilinin önceden kalıplaşan zengin söz varlığından faydalanmak,
4. Yeni dönemde terim üretiminde akraba Türkî dillerinin (elbette terim geleneği zengin yazma dillerin) yenilikçi tecrübeleri ile terim ve kelime yapımının örnek modellerinden, uyumlu ve uygun olanlarından olabildiğince faydalanmak,
5. Kazak dili için gerekli, ancak karşılığı olmayan ve de çeviriye uygun olmayan uluslararası kelime ve terimlerini Kazak dilinin sesbilim, biçimbilim özelliklerine uyarlayıp kabul etmek,
6. Rus diliyle (genel olarak Slav dillerinden) giren terimleri mümkün oldukça Kazakçaya çevirip kullanmak, çevrilmeye uygun olmayanları eskiden olduğu gibi kendi kalıbında değil, Kazak dilinin ses özelliklerine uyumlaştırıp kabul etmek,

7. Bilim dallarına ait birleşik terimler ile adlandırmalar Kazak dilinin kendi temelinde ilk harfleri ile heceleri boyunca tek kelime olarak karşılayıp Sovyetlik-uluslararasılık terimlerin örneklerinden kısaltılan biçimiyle faydalanmak,
8. Her gün tartışmasız üretilen yeni terimsel kavramlara Kazak dilinden karşılık bulmada, terimleri yeniden yapmada, genel terimlere has özellikleri koruyup gelenekle mukayese kurabilme kuralına uymayı kabul etmek,
9. Kazak dilindeki kabul edilen terimler ile adlandırmaları anlamsal yönden yakınlaştırıp kendi arasında birleştirip karşılaştırıp zengin kelime hazinesinden bilim dallarının hepsinde faydalanmak,
10. Kazak dilindeki ulusal ve uluslararası terimlerin sayı ve kalite açısından doğal kalıbında tutabilme yollarını bulmak³²,

Bu ilkelerin yetersiz olduğunu, bu ilkelere bazı ekler yapmak gerektiğini düşünenlerin olduğu da bir gerçek. Bu eksiklikleri gören Ö. Aytbayoğlu, altı maddelik yeni teklifte bulunmuştur. Kazak dilinde terim yapım işinde en birinci ilke, anadilin kendi söz zenginliğinden yeterince faydalanmak, eski kelimelere terimsel biçim verip onları terimleştirme, uluslararası terimlerin sözlerin kuruluşunu ve imlâsını öz dilimizin kurallarına göre yapma diye sayabiliriz.

1. Kazak dilindeki uygun sözler, gelişmeye başlayan kökü bir akraba Türkî diller söz hazinesine yaklaşmak,
2. Uluslararası terimleri (interterminderi) esasıyla Kazak dilinin ses yapısına uyarlayarak almak, Rus ve Slav dillerinden giren terimleri mümkün oldukça çevirmek, çevrilmeyenleri Kazak dilinin ses bilgisi (fonomorfolojik) kurallarına uyarlamak,
3. Dallık birleşik terimler ile adlandırmaları Kazak dilinin kendi özellikleriyle, ilk harfleriyle heceleriyle kısaltıp faydalanmayı kurallaştırmak,
4. Uzun yıllar içinde oluşan tecrübeler temelinde kalıplaşmaya başlayan şartları kabul etmek,
5. Kazak dilinin zengin kelime hazinesini bilim dalları boyunca yönlendirip, ulusal ve uluslararası terimlerin sayı ve kalitesine uygun, doğal yoldan kalıplaştırmak,
6. Terimler ile adlandırmaların imlâsında dilin kurallarına, yazı geleneğine uygun kullanmak³³,

³² Kadarov Aytbav, Kazak Terminologiyasının Kalıptasiv Tarihi, Kazırkı Jagdayı men Mindetteri, Problemi, Kazahskoy Terminologiyi, (Almatı: 1986), 9-30 ss.

³³ Omarali. Aytbayoğlu, Kazak Terminologiyasını Damıv men Kalıptasıvı, (Almatı: Galım, 1998), 208 s.

Terimlerin yapısı, kuruluşu, anlamı ve imlâsıyla bir bütün olarak düşünül­düğü zaman, dilbilgisi, kelime bilgisi, anlam bilgisi ve yazım kurallarıyla ilişkisi üzerinde durulması gerekir. Terimlerin imlâsında birlik, eğitim kurumlarında, iletişim araçlarında ve devletin resmi yazışmalarında birlik sağlanması, dil birliğinin gelişmesi açısından önemlidir. İmlâ konusu dilin genel gidişatına, toplumun kabullerine ve dil siyasetçilerinin tercihlerine göre şekillenir. Kısaca bu konu biraz gelenek, biraz da tercihlere göre yol alır. Nitekim konuyu bu açıdan ele aldığımızda, Alaşçıların terim imlâsı, sosyalistik terim imlâsı ve yeni dönem terim imlâsından söz etmek mümkündür³⁴.

Kazakistan'da yaşanan yeni döneminin en belirgin özelliği, bilim, teknik ve sanatın bütün dallarında Kazak dilinin imkânlarıyla, Kazak dilinin kuralları çerçevesinde yeni terimlerin üretilmesidir. Bunun için gerekli olan özgür ortam, araştırma merkezleri, üniversiteler ve bilim kurulları çalışmalar yürütmektedir. Üretilen terimlere, yeterli, yetersiz, anlamlı, anlamsız, dile uygun, uygun değil gibi eleştirilerin yapılması, hem özgürlüğün gereği, hem de bireylerin kendini ilgilendiren konularda söz söyleme hakkı diye düşün­ülmelidir. Ancak eski dönemin alışkanlıkları ile hareket etmek isteyen kimi aydınlar bu tartışmaları başıbozukluk ve düzensizlik olarak nitelemektedir.

Son yıllarda Kazakistan'da terim meselelerinde uzmanlaşmış dilcilerle, bilim dalı uzmanlarının sayısı artmıştır. Bunların katılımıyla üretilecek terimlerin dilin kurallarına uygun, ses, söz ve yapıca doğru, anlamca yeterli olması en büyük beklenti haline gelmiştir.

Bugün gelinen noktada terimler konusunda düşünce üreten bilim insanları ve bilim dalı uzmanlarının izledikleri yol ve ortaya koydukları örnekler iki grupta toplanabilir³⁵:

1. Kazak dilinin kendi imkânlarıyla terimler yapmak, bunun yapılamadığı durumlarda yabancı dillerden terim almak, alınan terimin Kazak dilinin ses, yapı ve anlam özelliklerine uyumlaştırılarak alınması isteyenler;
2. Terim yapma konusunda başka dillere, ülkelere tabi olan, Kazak dilinde terim yapma konusunda başka yollar tanımayan, bu zamana kadar yerleşen terimleri olduğu gibi kabul eden, yabancı dillerden terim almaya hiç bir sınırlama getirmek istemeyenler;

Bilim adamı açık görüşlü, uzlaşmacı, her fikre saygı duyan, eleştirileri sabırla dinleyebilen, fikri sabitleri olmayan, farklılıklardan ürküp

³⁴ Muhamet Dulatoğlu, 'Jazıvdın Nizamnaması' Terminologiya Meseleleri, II. Tom, (Jıynak, Kıraştırıvşı Ş. Kurmanbayoğlu, Astana: IC-servis JŞS, 2006), S. 29-40

³⁵ Şerubay Kurmanbayoğlu, " 1920-1930 Jıldarı Jarık Körgen Keybir Enbekter Turalı, Teminologiya Meseleleri" II tom, (Astana: IC-servis JŞS, 2006) s. 246-282

korkmayan insanlar olmalıdır. Bu anlamda bütün bu farklı bakış açılarını serinkanlı bir değerlendirmeye ele almak ve Kazak dilinin kültürünün yararına kullanmak gerekir. Son yıllarda yapıla terimlerin anlam, yapı, görev ve gelenekler açısından pek çok eksikler içerdiği görülmektedir. Bunun temelinde terim yapıcılarında; **“iletişimsizlik”, “bilgisizlik”, “tecrübesizlik”, “bilimsel dalda yetersizlik”, “terim bilimsel birikimin kavranamaması ve değerlendirilememesi”** ilk dikkat çeken hususlardır. Şimdi Şerubay Kurmanbayoğlunun tespit ettiği, bazı bilim dalı terimlerinin yapımında ortaya çıkan dilsel (dillik) eksik ve yanlışlıkları görelim:

1. Kazak dilindeki terim yapıcı eklerin terim yapma işinde uygun kullanılmadığından kulağa hoş gelmeyen terimler üretiliyor,
2. Kazak dilinin var olan her türlü sözcük bilimsel katmanlara uygun değerlendirilip terim yapıcılığında verimli kullanılmıyor.
3. Çeviri yönünden sözün manasını anlayıp, kavramın içeriğini ve kapsamını bilmeden, uzaklaşmadan doğurtan (oraşolak) beceriksizce yapılan çeviriler kelime ve terim yapmada yer alan terim söz sınıfına giriyor.
4. Bir kavramın değişik bilim dallarındaki her türlü adlandırmalara izin verilmesi de terim yapımında görülen eksiklerden biridir,
5. Kimi zaman da sadece özel dalların terimbilimsel düzenini oluşturan her türlü kavrama (farklı kelimelerle karşılamak yerine) ortak ad verilmesi de terim yapım işinde görülen eksiklerden biridir.
6. Sadece bir ilmi kavramın ders kitaplarıyla ders araçlarında, terimbilimsel sözlüklerde bu çalışmaların yazarlarının tercihine göre farklı ve farklı adlandırılmasına müsaade edilmesi,
7. Birbiriyle sınımsıkı bağlı kavram adlarının terim bilimdeki düzeni gözetilmeden çevrilmiş terimler de görülen eksikliklerden biridir.
8. Akraba Türkî dillerin söz hazinesinde var olan sözlerinden faydalanmak, onların terim yapım tecrübesini bölüşmek ve terim değişimi meselesi pek hatırlanmıyor.
9. Terim yapımında Çin ve Moğol Kazaklarının dillerinde var olan sözler seçilip sınıflandırıp faydalanılmıyor.
10. Çevirmeye gerek olmayan terimleri Kazakçalaştırılmı diye yapılan yanlışlıklara düşmek sık rastlanan yanlışlardan biridir³⁶.

Bilim dallarının terimlerini bir düzene koymak, uzun çalışma gerektiren bir işdir. Bu bağlamda terimlerin diğer meslek dallarının uzmanları tarafından denetlenmesiyle doğru terimler yapmak mümkün olabilir. Bilim uzmanları tarafından yapılan terimlerde dilbilim ve dilbilgisi açısından eksik ve

³⁶ Şerubay Kurmanbayoğlu, Terminkor Kalıptastırıv Közderi Men Termincasam Tesilderi, (Almatı: Sözdik-Slovar, 2005), s.168-177

yanlılıkların görülmesi olağandır. Ancak bilim dalı uzmanlarının yapacağı terimlerde, terim yapımının ilkeleri ve yöntemleri esas alınarak yapılacak olursa, yanlılık ve eksiklikler en aza indirilebilir. Yine de yeni oluşturulan terimlerin dil uzmanlarınca gözden geçirilip, varsa eksiklerinin giderilmesi ilk tutulacak yol olmalıdır.

Bilim terimlerinin eksiksiz yapılması için Sarkıt Eliscanov, geçmişteki tecrübelerin ışığında yeni terimleri oluştururken ortaya konulan bütün tekliflerin değerli olduğunu belirtir. Kazak dili terim yapımındaki son tecrübeleri şu biçimde özetler:

1. Bilim dalı terimlerinin kalıplaştırılmasında Kazak terim yapımının son yıllardaki tecrübeli kişileri, E. Kaydarov, Ö. Aytbayoğlu'nun çalışmalarını esas alarak yeni terim yapma işine başlamak doğru olur.
2. Bütün bilim dalları uzmanlarıyla çalışma grupları oluşturulup, 'Haberci' sayfalarındaki terimsel çalışmaların araştırılıp izlenmesi neticelerinin çıkarılması çok yerinde bir çalışma olur.
3. Eski ve yeni terim sözlükleri çalışmaları birlikte araştırılıp, bunların başarılı ve başarısızlıkları ortaya konulması gerekir. Bu araştırmalarda elde edilen tecrübeler, doğru terim sözleri yapmanın anahtarı olacak ve yeni terim sözlükler yapma çalışmaları doğru zeminde yapılacaktır.
4. Terimleri doğru yapma ve kullanmanın temeli ilkesellik, biçimsel uygunluk, estetiklik hiçbir zaman aklımızdan çıkarmamız gerekir³⁷.

Terimler konusunda ortaya atılan teklifleri, Kazak dilinin imkânlarını kullanarak yeni, anlamlı, anlaşılır, herkes tarafından kabul edilebilir, estetik ve söyleyiş güzelliği olan terim sözlerinin yapılması için söylenmiş kabul etmek gerekir. Ancak bu yapılan terim sözlerin yetersiz oluşu, Kazak dili ve kültürünü tam kapsamaması, yazarların art niyetli oluşundan değil, terimler konusunda yazılan prensiplere dikkat etmemek, terim oluşturma yöntemlerine iyice hâkim olamamak, bir de terim yapıcı yazar-çizer takımının tecrübesizliği ve terim bilimsel yetersizliği noktalarında aranmalıdır.

Terimlerde Uluslararasılık Sorunu

Kazak aydınları tarafından terimlerin uluslararasılığı meselesi, dil planlaması ve terim yapma ilkeleri ile birlikte tartışıla gelen bir konu olmuştur. Hatta pek çok araştırmacı, uluslararası terimleri Rus yayılcılığının, işgalciliğinin ve Rus kapitalizminin bir parçası olarak görmüştür. Kazak terminolojisinde özel olarak dikkat edilmesi gereken konulardan biri uluslararası terimler meselesidir. Batı kaynaklı terimler Rus dili aracılığıyla Kazak diline girmiştir. Özellikle uluslararası terimler adı

³⁷ Sarkıt Eliscanov, Kazak Terminologiyası: Teoriyajene Teciribe, (Astan, IC-servis JŞS, 2005), s. 45-52

verilen bu kelime ve terimler, Kazak dili söz varlığı içinde büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu tür terimlerin çoğu Avrupa ülkelerinde yapılan bilimsel gelişmelerin neticesinde ortaya çıkan terimler olup bu bahsedilen terimleri kabul edip- etmeme, çevirip-çevirmeme ve imlâsının nasıl olacağı hakkında uzmanlar ve dilciler arasında hararetli tartışmalar yapılmaktadır. Son yıllarda Kazak bilim insanlarının dikkati bu konu üzerine yoğunlaşmış olmasına rağmen sorunun çözümü noktasında henüz uzlaşa sağlanmış değildir³⁸.

Yirminci asrın başında Kazak aydınları yabancı dillerden alınan kelimeleri “jatsözder, kirmesözder, buralkısözder, böğde sözler, kotırsözder diye adlandırırken seçilen kelimeler bize Kazak aydınlarının uluslararası terim fikrine ne kadar mesafeli oldukları gösterir. Ancak 1917 devriminden sonra ideolojiye bağlı olarak ortaya çıkan her konuda ortaklık, 1930 yıllardan itibaren İnternasyonaldık terim, halkaralık terim adı verilen bütün dünya millerinin dilinde kullanıldığı, bilimin ortak kelimeleri olan terimlerindünyayı anlamayı kolaylaştırıldığı fikri kabul ettirmeye çalışılmıştır. Kazak terminolojisinin oluşumunda izlenen yollara bakıldığı zaman 1926 Bakü Türkoloji Kongresi³⁹nde alınan kararlardan İlköğretim okullarındaki terimlerin Kazakçalaştırılmasına ve yükseköğretimin Uluslararası terimler olarak kabul edilip batı ve sovyet dili kaynaklı terimlerin olduğu gibi kabul edilip kullanılması yolu açılmış olur. 1990’daki bağımsızlığın ilanından sonra, 1920’lerde izlenen dil ve terim siyasetine vurgu yapılarak terim yapmada, Rus ve batı dillerinden gelen kelime ve terimlere karşılık bulunması, bu da olmazsa, alınan yabancı kelimenin mutlaka Kazak dilinin fonetiğine uydurulması yönünde bir tutum izlenmiştir. Ancak fiiliyatta bu tam böyle işlemeyip Kazak bilim insanları eserlerinde daha çok Rus dilinin terimlerini olduğu gibi kullanmayı tercih etmişlerdir⁴⁰.

Uluslararası (halkaralık) terimler meselesinde son yıllarda kaleme alınan yazılar arasında B. Kalioğlu’nun fikirlerine bakalım: Halkaralık terimlerin bölgesel kullanımına bakarak beş parçaya ayırdığı görülür. O “eğer halkaralık terimler bütün dünya yüzü dilleri için ortak olduğu kabul edilirse, o sözlerin Avrupa ve Asya dilleri için de ortak olması gerekir. Oysa kimi Avrupa, Arap, Çin, Japon, Hint ve Endonezya dillerine de ortak olması gerekirdi. Öyle olamadığı malumdur. Halkaralık terimler denilip kullanılan atom, gaz, iyod, şement, şeh gibi sözleri doğu Asya (Çin, Japon, Kore, Vietnam) Arap, Hint halklarının dillerinde değiştirilip alınıyor. Bu yönden bakıldığında halkaralık terimler dediğimiz, biraz düşündüğümüzde belli bir

³⁸ Şerubay Kurmanbayoğlu, Terminkor Kalıptastırıv Közderi men Termincasam Tesilderi, Södik-Slovar, Almatı, 2005 s.83-85

³⁹ Bildiriler, (1999) 1926 Bakü Türkoloji Kongresininin 70. Yıl dönümü toplantısı(29-30Kasım 1996) Bildirileri, Ankara: TDK yayınları.

⁴⁰ Serik Gulnara Sozakbaykızı, Halkaralık Terimderdin Salalık Terminologiyaga Kabuldanıv Men Koldanıv (Medeniyet Jene Öner Terminologiyasınının Negizderi), L. N. Gumilev Atındaki Avraziya Üniversitesi, Basılmamış Dotor Tezi, Astana, 2007.

bölgeye has ortak sözler olduğu görülür.” demektedir . Geçen yüzyılın 70. yılları Alman dili kullanan milletlerin ortak terim hazinesi oluşturulması için (LSP) adında bir kuruluş oluşturulması ve bütün Alman dilli halklara ortak terimler yapıp kullanılması yönünde çaba sarf edilmesi dikkat çekicidir. Bu bağlamda Türkî halkların da ortak terim hazinesi oluşturma ve geliştirme yönünde çabalar sarf etmesi çok yerinde olacaktır. Bu yönde TDK'nın kuruluşundan sonra sadece Türkiye'de gayretler sarf edildiği biliniyor. Bu yönde ilk adım Çağatayca temelinde başlayan ve diğer çağdaş Türk dillerinden de ihtiyaç oldukça yeni kelimeler alınması kararlaştırılmış ve güzel örneklerle ulaşılmıştır. Ancak diğer Türkî halklarda bu yönde fikirler 1990 bağımsızlık hareketinden sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkî halklara ortak terim hazinesi kurulması, terim yapım tecrübelerinin paylaşılması şimdilik toplumların siyasi ve sosyal yönden yeterince desteklenmediği söylenebilir. Bağımsız Türk dilli ülkelerin bu yönde daha çok çaba sarf etmesinin gerektiğini kabul etmek gerekir⁴¹.

Şerubay Kurmabayoğlu uluslararası terimlerin Kazak diline girişiyle ilgili olarak şöyle demektedir: “Batı kaynaklı terim yapan eklere bağlı yapılan terimlerin büyük bir bölümü sosyalistik dönemde Rus dilindeki biçimiyle kabul edilmiştir. Uluslararası terimler örneğiyle birlikte gösterilen terim yapım eklerinden faydalanılarak yapılan başka terimler de vardır.” Bir başka yerde yine “ Bizde otuzuncu yıllardan itibaren terimleri başka dillerden değiştirmeden kabul etmeyi ilericiğin, uluslararasılığın bir gereği olarak kabul etmek gerektiği öğretildi. Doksanıncı yıllardan sonra dilci bilginler ve meslek mensupları bu konuda farklı fikirler söylemeye başladılar. Bunu da toplumsal değişimin bir neticesi, toplumsal bilincin yeni şekline bağlamak gerekir⁴².”

Kazak terminolojisinin oluşumunda kullanılan Grek ve Latin dillerinden alınan kelime yapım ekleri sık sık kullanılmaktadır. Bu konuda Şerubay Kurmanbayoğlu, kalema aldığı ‘Termin Kalıptastıriv Közderi Men Termincasam Tesilderi⁴³ adlı kitabının Halkararlık terimlerin yapılış ve örnekleri adlı bölümünde otuz beş tane ek verilip ekin terime kattığı anlam, Kazakçada kullanımı ve bu eklerin Kazakça nasıl karşılanacağına dair bir liste sunmuştur.

Sovyet merkezi hükümetlerinin resmi dilinin Rusça olması, bilim ve teknik verilerinin ilk önce Rusça yazılması gibi sebeplerle zaten bir üst dil vazifesi gören Rus dili, birlik üyesi ülkelerin kendi aralarında anlaşmak için ortak bir dile ihtiyaç duymasıyla yaşanan süreçte, doğal olarak Rusça bir üst dil

⁴¹ Şerubay Kurmabayoğlu, Türki Tilderi Arasında Terminalmasıv Turalı, Terminologiyalık Habershi, No.1(7), (Astana: 2004), s. 28-32.

⁴² Şerubay Kurmanbayoğlu, Terminkorkalıptastıriv Közderi Men Termincasam Tesilderi, (Almatı: Sözdik-Slovar, 2005), s.87; s.121-131

⁴³ Şerubay Kurmanbayoğlu, Termin Tanıv Kuraldarı, (Astana: Pedagogika Press İD, 2009), s. 118-123

kimliği kazanmıştır. Bu arada otuzlu yıllarda belirlenen terim yapma prensiplerine sınıksız uyularak, birliği oluşturan cumhuriyetlerin dillerine ve terim hazinelerine her geçen gün artarak devam eden oranlarda, Rusçadan söz ve terimlerin girmesine zemin hazırlanmıştır.

Sovyet merkezi hükümetleri ulusların medeniyeti, kültürü ve hukukî haklarının gereğini yapmak yerine, Partinin verdiği ödevi kabul eden, tartışmayan bireylerin yetişmesi için çalışmalar yürütmüştür. Birliğe bağlı cumhuriyetler de, Sovyet merkezi hükümetinin eğitim, bilim ve terbiye sistemiyle bütünlük oluşturan bir program uygulayarak millî ruh, millî kimlik ve kişiliklerin zayıflamasına sebep olmuş, Kazak aydınlarının ana dillerinde okuyup yazamaz hale gelmesine yol açmıştır. Geçen asrın başında yetişen altın neslin başlattığı millî yürüyüş devam ettirilememiş, millî dil ve terimciliğe yararlı katkılar yapılamamıştır. Kazak aydınları, bu yıllarda millî dil ve millî terimcilik anlayışını yavaş yavaş terk etmeye mecbur edilmiştir.

Bugün devlet dili olarak Kazak dili, ifade gücüyle hayatın bütün katmanlarını kuşatan, varlığıyla bilim sanat ve teknik verileri karşılayan yetkin, halk tarafından kabullenilen gelişmiş bir dil olarak görülmelidir.

Sonuç

Kazak terim hazinesi, 1935'ten önce çıkan terim sözlükleri ile otuz beşten sonra çıkan terminoloji bültenlerinde yer alan terimlerden oluşur diyebiliriz. Kazak terim hazinesinin oluşumunda büyük rol oynayan terim yapma ilkeleri Sosyalist Kazak Cumhuriyetinin kurulmasından hemen sonra Sovyet merkezi hükümeti tarafından uygulanmakta olan dil planlaması siyasetine uygun olarak Kazakistan'da da uygulamaya konuldu. Dil planlamasının neticesi olarak Ahmet Baytursunuoğlu gibi bir vatanperverin düşünceleri doğrultusunda ilk defa ortaya çıkan prensipler Kazak'ın öz düşüncesini yansıtmakta ve Kazak milli kimliğine de helâl düşürmemekteydi. Ancak 1933 yılında Kazak komünist partisinin önerisi ve Kazak bilim adamı, K. Jubanov tarafından sosyalistik anlayışa uygun olarak yeniden düzenlenen terim yapma prensipleri, sosyalist kültür ve onun da üzerinde Rus dil ve kültür politikalarını gözetilen 11 maddelik ilkeleri hazırlanmış ve zoraki uygulamaya konulmuştur.

Kazak aydınları terimlerin uluslararasılaştırılma ve Ruslaştırma politikalarına her dönem ve her şartta karşı çıkmıştır. Yaşanan zamanın ruhuna uygun olarak sosyalizmin örgütlediği dil planlaması ve terim yapma ilkelerine göre dil ve terimlerin şekillendiğini aklımızdan çıkarmadan, bir asırdan daha fazla bir zaman aralığında üretilen söz ve terimler, Kazakistan'ın büyük terim hazinesinin bir bölümünü oluşturmaktadır.

1990'dan sonra ortaya çıkan yeni duruma uygun olarak terim yapma ilkelerini Kazak aydınları tekrar ele alıp Kazak dil ve kültür politikalarına

uygun hale getirir. E. Kaydarov'un kaleme aldığı 11 maddelik terim yapma prensipleri kullanılmaya devam edilmektedir.

Dil bir nehir gibi akar, geçtiği her yerden ve zamandan izler taşır. Milli diller bu alışverişte ödünç alınan unsurlara kendi sesini ve biçimini verir. Kazak dili ses örgüsü, ses kuralları bakımından Arap, Fars, Moğol ve Rus dillerinden alınan sözlere kendi ses özelliklerini verme konusunda oldukça başarılı görünmektedir. Özellikle terimad/sözler üzerinden bir şey söylemek gerekirse, dilin tabii akışına bağlı olarak Kazak dili diğer milletlerin dillerinden aldığı ödünç terimlere/sözlere milli bir şekil ve ruh verme yolunda önemli yol kat etmiş durumdadır denilebilir.

Kaynakça

- Aytbayoğlu, Omarali, Kazak Terminologiyasını Damıv men Kalıptasıvı, Almatı: Galım, 1998.
- Agıbayoğlu, İskak, Terminologiyalık Sözdik, Almatı: 1935.
- Ahanov, Kaken, Dilbilimin Esasları, (aktaran: Murat Çeritoğlu), (Ankara: TDK Yayınları, 2008.
- Banguoğlu, Tahsin, Türkçenin Grameri, 7. baskı, Ankara: TDK. Yayınları, 2004.
- Beişev, Sakıt, Kazak Tilinin Terminologiyasının Jasavdın Negizgi Presipteri Men Mindetteri, Almatı: Halk Mugalimi, 1948.
- Dulatov, Muhamet, 'Jazıvdık Nizamnaması' Terminologiya Meseleleri, (jıynak, Krastırıvşı Ş. Kurmanbayoğlu), Astana: IC-servis JŞS, 2006.
- Eliscanov, Sarkıt, Kazak Terminologiyası: Teoriyajene Teciribe, Astana: IC-servis JŞS, 2005. S.45-58.
- Ebdiresilov, Erbol, Kazak Terminografyasının Cüyesi, Astana: IC-servis JŞS, 2005.
- Evezov, Muhtar, Gılım Tili, (Muhtar Abay Jurnalı, sayı 7, 1918. 4-7.ss.) Terminologiya Meseleleri, II cilt, Astana.2006.
- İmer, Kamile, Türkiye'de Dil Planlaması, Türk Dili Devrimi, Ankara: KB. Yayını. 1998.
- Komision, (redaktör: T.Januzakov) Kazak Tilinin Tüsündürme Sözdigi, Almatı: Dayk-Press, 2008.
- Komision, Atavlar Sözlüğü, Kızılorda, 1931; Kırilitsiyaga tüsirilgen II. Baspası, Astana, 2004.
- Koç, Kenan, v. dğr., Kazakşa, Türikşe Sözdik, Türkistan: Turan basma ortalığı. 2003.
- Kalioğlu, Bilal, Jatsözder Jagadan ala Bermesin, Kazak Dilinin Kökeytesti Meseleleri, Almatı: 1997.
- Kaydarov, . T., Aytbaev, Ö. (1986), Kazk Terminologiyasının Kalıptasıv Tarihi, Kazırki Jagdayı men Mindetteri, Problemi, Kazahskoy Terminologiyi, Astana: 1986.
- Kurmanbayoğlu, Şerubay, " Meanbayoğlu, Memlekettin Til Siyaseti jene Terminologiyanı Klıptastırıvdın Kaidattarı,, Kazak Terminologoyası ve Til Medeniyetinin Meseleleri" adlı Respublikalık Gılımı-praktkalık konferansıya Meteryaldarı, , Almatı: 2004.

- Kurmanbayoğlu, Şerubay, Kazak LeksikasınınTerminindeniv, Almatı: Galım, 1998.
- Kurmanbayoğlu, Şerubay, Alaş JeneTerminTanıv, (XX. Gasırdakı Kazak terminologiyası: 1910-1930 Jılsarı) Monografiya, Almatı: 'Elşecire' KKK, 2008.
- Kurmanbayoğlu, Şerubay, Türki Tilderi Arasında Terminalmasıv Turalı, Terminologiyalık Habershi, No.1(7), Astana: 2004.
- Kurmanbayoğlu, Şerubay, Terminkorkalıptastırıv Közderi Men TermincasamTesilderi, Almatı: Sözdik-Slovar, 2005.
- Kurmanbayoğlu, Şerubay, " 1920-1930 Jıldarı Jarık Körgen Keybir Enbekter Turalı, Teminologiya Meseleleri" II. tom, Astana: 2006.
- Kurmanbayoğlu, Şerubay, TerminTanıvKuraldarı, Astana: Pedagogika Press İD, 2009
- Sızdıkova, Rebiga, Kazak Edebi Dilinin Tarihi, Almatı: Mektep,1993.
- Sozıkbaykızı, Serikgul, HalkaralıkTerimderdin Salalık Terminologiyaga Kabuldanıv Men Koldanıv (Medeniyet Jene Öner Terminologiyasının Negizderi), Basılmamış Dotor Tezi, L. N. Gumilev Atındaki Avraziya Üniversitesi, 2007.
- Zülfikar, Hamza, Terim Sorunları ve terim yapma yolları, Ankara: TDK Yayınları, 1991.

